

ли, правил поведения, и в итоге привело к конструированию гендера как совокупности мужских и женских признаков не столько в соответствии с биологическими различиями, сколько с укладом жизни общества во всех его сферах. Такой процесс можно расценивать как формирование мужского и женского как знаков с последующим развитием гендерных отношений как знаковой системы, которая закрепились в наивной картине мира и нашла свое отражение в языке социума, фразеологический состав которого есть "зеркало, в котором лингвокультурная общность идентифицирует свое национальное сознание"¹⁰.

Из вышесказанного можно заключить, что для группы фразеологических единиц с общей семантикой *свой/чужой* характерна нейтральность плана содержания, и основной их функцией является номинативная, т. к. их задача определять индивида по признаку пола и по его месту по отношению к границе. Фразеологизмы этой группы характеризуют самый древний "космогонический" этап развития общества. Противопоставление *свой/чужой* является ключевым, причем не только для анализа и понимания планов значения и выражения фразеологических единиц этой группы, но и для последующего анализа всей системы гендерных отношений, отраженных в белорусской фразеологии. Оппозиция *свой/чужой* входит в состав общеславянского ряда культурных оппозиций и структуру наивной картины мира белорусов.

¹ См.: Толстой Н. И. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М., 1995. С. 168.

² Здесь и далее цитируется по изданию: Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: У 2 т. Мн., 1993.

³ См.: Евзлин М. Космогония и ритуал. М., 1993. С. 142, 144–145.

⁴ См.: Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. М., 1991. Т. 1. С. 358–359.

⁵ См.: Евзлин М. Космогония и ритуал. М., 1993. С. 143.

⁶ См.: Пропп В. Я. Морфология <волшебной> сказки. Исторические корни волшебной сказки. М., 1998.

⁷ См.: Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. М., 1991. Т. 1; 1992. Т. 2.

⁸ Лотман Ю. М. Понятие границы // Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история. М., 1999. С. 191.

⁹ Там же. С. 175.

¹⁰ Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996. С. 9.

Першай Аляксандр Юрэвіч – аспірант кафедры тэарэтычнага і славянскага языкознання Научный руководитель – доктор филологических наук Е.Н. Руденко

А.К. КІКЛЕВІЧ, А.В. СТРЫГЕЛЬСКІ

ДА АПІСАННЯ СЕМАНТЫЧНАЙ КАТЭГОРЫІ СУМЕСНАСЦІ

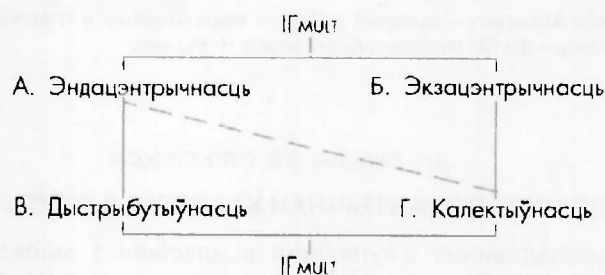
Аб'ектам даследавання з'яўляюцца выказванні з многымі іменнымі групамі (далей – ІГ_{MULT}), г. зн. такімі, якія маюць множную рэферэнцыю – абазначаюць мноствы прадметаў. У лінгвістычнай семантыцы (у працах Т.В. Булыгінай, А.Д. Шмялёва, Дж. МакКолі, Р. Павілёніса, А.В. Падучавай, М.Д. Патапавай і інш.) ІГ_{MULT} падзяляюцца на два тыпы – дыстрыбутыўныя (іншыя тэрміны: дыскрэтыя, раздзяляльныя, адытыўныя) і калектыўныя (іншыя тэрміны: салідарныя, нераздзяляльныя, неадытыўныя). Іх адрозненне заключаецца ў семантычнай тоеснасці/нятоеснасці базавага выказвання з ІГ_{MULT} яго трансфармацыі ў кан'юнкцыю выказванняў з адзіночнымі ІГ, рэферэнтамі якіх выступаюць аб'екты, што з'яўляюцца элементамі зыходнага мноства, параўн. фармальныя мадэлі: выказванне з дыст-

рыбутыўнай IG_{MULT} : $P(M) = P(x) \& P(y) \& P(z) \& \dots \& P(n)$; выказванне з калектыўнай IG_{MULT} : $P(M) \neq P(x) \& P(y) \& P(z) \& \dots \& P(n)$. Напрыклад: (1) *Зміцер і Пятро вывучаюць генетыку* = *Зміцер вывучае генетыку, і Пятро вывучае генетыку*; (2) *Зміцер і Пятро выйшлі з машыны* $\neq$ *Зміцер выйшаў з машыны, і Пятро выйшаў з машыны*. У базавым выказванні (2) ёсць таксама інфармацыя аб тым, што *Зміцер і Пятро з'яўляюцца ўдзельнікамі адной і той жа сітуацыі: 'Зміцер і Пятро адначасова ці амаль адначасова выйшлі з машыны; Машына, з якой выйшаў Зміцер, гэта тая самая машына, з якой выйшаў Пятро; да таго моманту, як Зміцер і Пятро выйшлі, яны знаходзіліся ў адной і той жа машыне'*. Колькасныя суадносіны дыстрыбутыўных і калектыўных IG_{MULT} у тэксце прыблізна складаюць 19,5 – 80,5 %¹.

З іншага боку, для апісання IG_{MULT} можна выкарыстоўваць, як ужо прапанавалася², паняцці энда- і экзацэнтрычнасці³. Пры эндацэнтрычнасці дыстрыбуцыя сінтагматычнай групы супадае з дыстрыбуцыяй яе кампанентаў, пры экзацэнтрычнасці сінтагматычная група мае дыстрыбутыўныя прыметы, якія неўласцівыя яе кампанентам, напрыклад: польск. (3) *Chłopcy i dziewczyny śpiewają* $\Leftrightarrow$ *Chłopcy śpiewają, i dziewczyny śpiewają* (эндацэнтрычнасць); (4) *Chłopcy i dziewczyny śpiewali* $\Leftrightarrow$ *Chłopcy śpiewali, i *dziewczyny śpiewali* (экзацэнтрычнасць). Паняцці энда- і экзацэнтрычнасці былі ўведзены для фармальна-граматычнай характарыстыкі структуры сказа. Пры семантычнай інтэрпрэтацыі яны азначаюць магчымасць або немагчымасць прымянення адной і той жа прэдыкатыўнай прыметы як да сімвала мноства, так і да сімвала яго элемента, параўн.: (5) *Зміцер і Пятро халастыя* $\Leftrightarrow$ *Зміцер халасты, Пятро халасты* (семантычная эндацэнтрычнасць); (6) *Зміцер і Пятро сябруюць* $\Leftrightarrow$ **Зміцер сябруе, *Пятро сябруе* (семантычная экзацэнтрычнасць)⁴. Фармальна паняцці семантычнай энда- і экзацэнтрычнасці можна адлюстравать так: семантычная эндацэнтрычнасць: $P(M) \rightarrow P(x)$; семантычная экзацэнтрычнасць: $P(M) \rightarrow *P(x)$.

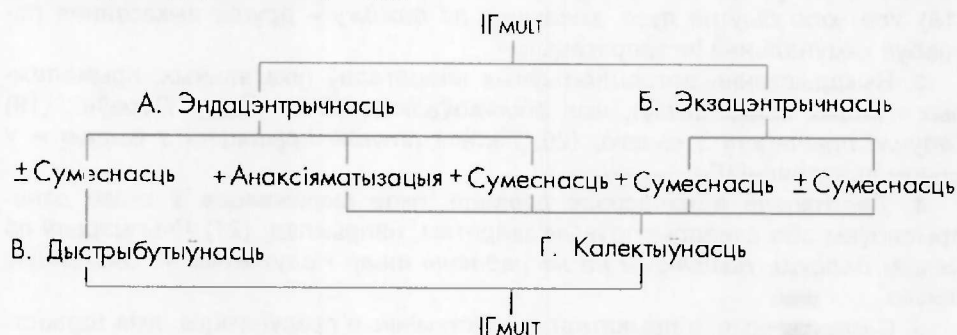
Паміж паняццямі эндацэнтрычнасці і дыстрыбутыўнасці, з аднаго боку, і паняццямі экзацэнтрычнасці і калектыўнасці, з другога боку, існуюць семантычныя карэляцыі, параўн. выказванне (1), якое ўключае дыстрыбутыўную эндацэнтрычную IG_{MULT} *Зміцер і Пятро*, або выказванне (6), якое ўключае калектыўную экзацэнтрычную IG_{MULT} *Зміцер і Пятро*. Аднак поўнай сіметрыі паміж дадзенымі катэгорыямі няма:

Па-першае, існуюць эндацэнтрычныя / калектыўныя IG_{MULT} (адносіны АГ), напрыклад, у сказах тыпу: (7) *Русские гостеприимны* (прыклад М.Д. Патапавай⁵) – з аднаго боку, магчымая экстрапаляцыя прэдыкату на частку мноства, параўн.: (8) *Эта русская семья очень гостеприимна*; з другога боку, прэдыкат *гостеприимный* нельга суаднесці з кожным элементам мноства {русские}, параўн.: (9) **Все русские гостеприимны*. Калектыўнасць у дадзеным выпадку абумоўлена псіхалагічным механізмам анаксіяматызацыі – заняўдання некаторых дыферэнцыяльных прымет; яе падставай можа быць таксама лагічная аперацыя абагульнення па няпоўнай індукцыі.

Нашу ўвагу, аднак, прыцягваюць іншыя выразы з дыстрыбутыўнымі экзацэнтрычнымі ІГ_{MULT} – тыпу (2), у якіх рэалізуецца катэгорыя сумеснасці (камунальнасці або карпаратыўнасці). Разгледзім выказванне: (10) *Зміцер і Пятро перанеслі стол на кухню*. З аднаго боку, ІГ_{MULT} *Зміцер і Пятро* з'яўляецца эндацэнтрычнай, бо магчымыя трансфармацыі *Зміцер перанёс стол на кухню і Пятро перанёс стол на кухню*; з другога боку, тая ж ІГ_{MULT} з'яўляецца калектыўнай, таму што дзеянне выконваецца сумесна і, каб перадаць сэнс сказа, адной кан'юнкцыі *Зміцер перанёс стол на кухню, і Пятро перанёс стол на кухню* мала – мы павінны ўдакладніць, што *Зміцер і Пятро зрабілі гэта разам – перанясенне стала было актам іх супрацоўніцтва*. Падобны прыклад: (11) *Знясіленыя і прыгнечаныя, мы брыдзем у сяло*. Было б недастатковым трансфармаваць гэты сказ у кан'юнкцыю выказаў з адзіночнымі ІГ, рэферэнты якіх уваходзяць у аб'ём сімвала *мы*: *Я брыду ў сяло, ён брыдзе ў сяло, яна брыдзе ў сяло* і г. д. Выказванне (11) перадае таксама інфармацыю пра тое, што прадметы, што складаюць мноства {*мы*}, ствараюць кааліцыю, звязаныя адносінамі адзінства, а дзеянне выконваецца на адным і тым жа адрэзку прасторы і ў адным і тым жа адрэзку часу. З улікам прымет: а) дыстрыбутыўнасці/калектыўнасці, б) энда-/эксацэнтрычнасці, в) сумеснасці – можна пабудаваць больш дакладную сістэму ІГ_{MULT}:

Можна адрозніваць пяць тыпаў выказванняў з ІГ_{MULT}: 1) [+ эндацэнтрычнасць] [+ дыстрыбутыўнасць] [± сумеснасць] – параўн. (1); 2) [+ эндацэнтрычнасць] [+ калектыўнасць] [+ анаксіяматызацыя] – параўн. (7); 3) [+ эндацэнтрычнасць] [+ калектыўнасць] [+ сумеснасць] – параўн. (10), (11); 4) [+ экзацэнтрычнасць] [+ калектыўнасць] [+ сумеснасць] – параўн. (12) *Дзеці абняліся*; 5) [+ экзацэнтрычнасць] [+ калектыўнасць] [± сумеснасць] – параўн. (6).

Сумеснасць – гэта семантычная катэгорыя выказванняў, у якіх да ІГ_{MULT} прымяняецца спецыяльны камунальны прэдыкат з семантыкай 'разам', 'сумесна', 'супольна' і да г. п. Ён вызначае, што акцыя адбываецца ў абмежаваным часе і прасторы, а ўдзельнікі сітуацыі знаходзяцца паміж сабой у псіхалагічным (сенсорным) або сацыяльным (праксіалагічным) кантакце. Камунальныя прэдыкаты маюць некалькі розных тыпаў рэалізацыі. Па-першае, яны могуць быць экспліцытнымі, як у сказе (13) *Вучні разам рыхтавалі падарунак*, і імпліцытнымі, як у сказе (10). Па-другое, камунальныя прэдыкаты могуць быць ядзернымі, як у сказе (14) *На фотаздымку Зміцер і Пятро былі разам*, або часцей няядзернымі, як у сказе (13).

План выражэння камунальных прэдыкатаў прадстаўлены эксплікатыўнымі (намінатыўнымі) і імплікатыўнымі (ненамінатыўнымі) формамі. Эксплікатыўныя формы ў сваю чаргу падзяляюцца на сінтэтычныя і аналітычныя. Сінтэтычныя формы:

1. Прислові *разам, сумесна, супольна* і інш., якія выкарыстоўваюцца як уключаныя прэдыкаты сумеснасці, параўн.: *Яны прыйшлі ўсе разам* = 'Калі сітуацыя іх прыходу завяршылася, яны ўсе знаходзіліся разам'.

2. Лексічныя і ідыяматычныя аператары сумеснасці *адзін аднаго, паміж сабой* і інш. (у балгарскай мове адным з такіх аператараў з'яўляецца асабовы займеннік *се* – у вінавальным склоне, або *си* – у давальным склоне)⁶.

3. Суфіксальныя і канфіксальныя ўзаемна-зваротныя дзеясловы *цалавацца, знаёміцца, жаніцца, дамаўляцца, перакідвацца, перашэптвацца* і інш., якія ў беларускай мове апісала Л.А. Антанюк⁷ (яна разглядае сумеснасць як субкатэгорыю дзеяслоўнай катэгорыі стану).

4. Дзеясловы з камунальным лексічным значэннем – напрыклад, з семантыкай інфармацыйнага абмену: *размаўляць, дыскусіраваць, гутарыць* і інш.

Імплікатыўныя формы сумеснасці – гэта моўныя значэнні, актуалізацыя якіх асацыіруецца з камунальным характарам акцыі, што заснавана на прычынных, часавых, прасторавых і іншых сувязях прадметаў. Можна адрозніваць некалькі відаў такіх форм:

1. Граматычнае значэнне адзіночнага ліку назоўнікаў з семантычнай функцыяй аб'екта дзеяння (на гэту з'яву раней звяртаў увагу Ю.Д. Абрэсян), параўн.: (15) *Студэнты чытаюць кнігі*; (16) *Студэнты чытаюць кнігу* – другое выказванне дапускае толькі камунальную інтэрпрэтацыю.

2. Наяўнасць у выказванні лакатыўнай іменнай групы, якая абмяжоўвае часова-прасторавую рамку сітуацыі, параўн.: (17) *Усе хаваюцца ад дажджу*; (18) *Усе, хто быў на лузе, хаваюцца ад дажджу* – другое выказванне патрабуе камунальнай інтэрпрэтацыі.

3. Выкарыстанне дэтэрмінатыўных аператараў (указальных, прыналежных і іншых займеннікаў), якія абмяжоўваюць аб'ём ІГ_{MULT}. Параўн.: (19) *Птушкі прыляцелі з выраю*; (20) *Гэтыя птушкі прыляцелі з выраю* – у другім выказванні ІГ_{MULT/COMM}.

4. Дадатковае адначасовае дзеянне, якое выражаецца ў сказе дзеепрыслоўем або дзеепрыслоўным зваротам, напрыклад: (21) *Яны марылі аб нечым далёкім, пазіраючы на яе радасны твар і слухаючы яе бясконцую песню*.

5. Семантычныя, у прыватнасці, эпістэмічныя прэсупазіцыі, якія адлюстроўваюць фонавыя веды пра свет, параўн.: (22) *Сведкі расказвалі, што спачатку з акна на пятым паверсе пачуліся крыкі*, дзе ІГ_{MULT} інтэрпрэтуецца з прыметай [-Comm], бо маюцца прэсупазіцыі: *Апытванне сведкаў – адносна доўгая працэдура; Звычайна сведкі апытваюцца паасобку, што забяспечвае аб'ектыўнасць паказанняў*. Наадварот, у сказе (23) *Сведкі бачылі, як лімузін на вялікай хуткасці ўдарыў мінака* ІГ_{MULT} {сведкі} выкарыстоўваецца ў кантэксце камунальнасці, на што ўплываюць прэсупазіцыі: *Дарожнае здарэнне звычайна можна бачыць на невялікай адлегласці; Людзі, што з'яўляюцца сведкамі здарэння, у адзін і той жа момант часу знаходзяцца на абмежаваным адрэзку прасторы, сумесна ўдзельнічаюць у дарожным руху, знаходзяцца адзін ад аднаго на адлегласці зрокавай бачнасці*.

6. Асіметрычны характар апазіцыі значэнняў сумеснасці – несумеснасці. Паколькі сумеснасць з'яўляецца пазітыўна маркіраваным членам апазіцыі, то паводле прынцыпу аптымальнасці пры адсутнасці спецыяльных форм сумеснасці/несумеснасці актуалізіруецца менавіта пазітыўнае значэнне⁸. У сказе (24) *Зміцер чытаў кнігу, а Пятро спаў* не паведамляецца, што суб'екты *Зміцер* і *Пятро* знаходзіліся разам, аднак паводле пастулату аптымальнасці «Калі не зазначана разам ці асобна, то разам» сказ павінен атрымаць камунальную інтэрпрэтацыю: «Зміцер і Пятро знаходзіліся разам, напрыклад, у адным пакоі».

З мэтай даследавання таго, як выказванні з крыптасумеснасцю ўспрымаюцца моўнымі суб'ектамі, быў праведзены псіхалінгвістычны эксперымент. Удзельнікамі эксперымента былі студэнты старэйшых курсаў аддзя-

лення беларускай мовы і літаратуры філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, агульная колькасць – 100 чалавек. Заданне:

«Прашу адказаць, як Вы разумееце сказы, што прыводзяцца ў першым слупку. У другім, трэцім і чацвёртым слупках прапануюцца тры варыянты разумення кожнага сказа. Выберыце адзін з гэтых варыянтаў і пазначце яго крыжыкам. Заданне разлічана на Вашу моўную інтуіцыю і не патрабуе спецыяльных ведаў».

Далей прыводзіцца анкета, у якой падаецца агульная адносная колькасць адказаў усіх трох тыпаў.

ПРАЧЫТАЙЦЕ СКАЗ	ВЫ РАЗУМЕЕЦЕ ГЭТЫ СКАЗ ТАКІМ ЧЫНАМ:		
(1) Дзеці чытаюць кнігу.	80 %. Дзеці знаходзяцца разам і складаюць адзіную групу.	7 %. Ідзе гаворка пра дзяцей увогуле.	13 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт; можна зразумець і так, і так.
(2) Кіты падпывалі блізка да карабля.	25 %. Кіты ўтваралі адну групу, знаходзіліся ў адным месцы, яны падпывалі да карабля разам.	61 %. Розныя кіты ў розны час, пакуль мы плылі на караблі, падпывалі блізка да карабля.	14 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт; можна зразумець і так, і так.
(3) Часта ўвосень дворнікі грабуюць на дварэ лісце.	3 %. Дворнікі знаходзяцца разам і працэс арганізаваны як адна акцыя ў адным месцы ў пэўны час.	90 %. Розныя дворнікі ў розны час грабуюць лісце. Працэс не ўяўляе аднаразовую акцыю.	7 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт; можна зразумець і так, і так.
(4) Доктары казалі, што ёй патрэбна аперацыя.	39 %. Некалькі дактароў, знаходзячыся ў адным пакоі, сумесна абмяркоўвалі стан хворай (неабходнасць аперацыі).	32 %. Розныя дактары ў розных установах і ў розны час гаварылі пра неабходнасць аперацыі.	29 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт; можна зразумець і так, і так.
(5) Дзеці Міхася ідуць у школу.	49 %. Дзеці Міхася разам па дарозе ідуць у школу.	23 %. Дзеці ў хуткім часе пойдучы ў школу. Напрыклад, 'Дзеці Міхася ідуць у школу ў гэтым годзе'.	28 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт; можна зразумець і так, і так.
(6) Кіты не падплываюць блізка да караблёў.	10 %. Кіты ўтвараюць адну групу, знаходзяцца ў адным месцы, яны не падплываюць да пэўных караблёў разам.	74 %. Розныя кіты ў розны час увогуле ніколі не падплываюць блізка да караблёў.	16 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт; можна зразумець і так, і так.
(7) Сведкі расказвалі, што спачатку з акна на пятым паверсе пачуліся крыкі.	20 %. Сведкі гэтай падзеі разам расказвалі некаму пра здарэнне ў пэўны час і ў пэўным месцы.	57 %. Сведкі гэтай падзеі паасобку ў розны час розным людзям расказвалі пра здарэнне.	23 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт; можна зразумець і так, і так.
(8) Хлопцы з нашага класа гуляюць у баскетбол.	65 %. Хлопцы ў дадзены час на пэўнай пляцоўцы гуляюць у баскетбол разам.	24 %. Хлопцы ўвогуле займаюцца баскетболам, магчыма, не ў адным месцы.	11 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт; можна зразумець і так, і так.
(9) Іван карміў птушак.	78 %. Іван у пэўны час карміў пэўную групу птушак.	10 %. Іван заўсёды ў жыцці карміў розных птушак.	12 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт.
(10) Бацькі заўсёды сустракаюць Волю са школы.	23 %. Маці і бацька разам сустракаюць Волю са школы.	68 %. Або маці, або бацька паасобку сустракаюць Волю.	9 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт.
(11) Сяляне збіраюць бульбу.	32 %. Сяляне разам, групай збіраюць бульбу ў адным месцы.	40 %. Сяляне паасобку збіраюць бульбу, кожны сваю. Збіранне бульбы – частка жыццёва-сацыяльнай дзейнасці сялян.	28 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт.
(12) З выраю прыляцелі птушкі.	8 %. Птушкі прыляцелі з выраю разам, адной чардай.	82 %. Розныя птушкі ў розны час прыляцелі з выраю асобна.	10 %. Цяжка выбраць першы ці другі варыянт.

Для кожнага тэст-сказа прапануюцца тры адказы-інтэрпрэтацыі: у першым слупку – камунальная, у другім – некамунальная, у трэцім – камунальна нявызначаная. У залежнасці ад семантычнай інтэрпрэтацыі, якую атрымалі выказванні ў выніку эксперыменту, іх можна падзяліць на некалькі груп. Першую складаюць выказванні 1, 5, 8 і 9 з камунальнай інтэрпрэтацыяй – колькасць адказаў першага слупка тут пераважае і складае амаль палову або больш паловы ўсіх адказаў: выказванне 1 – 80 %; выказванне 9 – 78 %; выказванне 8 – 65 %; выказванне 5 – 49 %. Пры гэтым колькасць адказаў другога і трэцяга слупка адрозніваецца нязначна. У выказваннях 1 і 5 фактарам, які абумоўлівае камунальную інтэрпрэтацыю, выступае граматычнае значэнне адзіночнага ліку другога аргумента, параўн.: *чытаюць кнігу, ідуць у школу*. Розніца ў рэгулярнасці камунальнай інтэрпрэтацыі гэтых сказаў (да таго ж выказванне 5 мае даволі вялікую лічбу неакрэсленых інтэрпрэтацый – 28 %) тлумачыцца тым, што сказ (25) *Дзеці Міхася ідуць у школу* можа тлумачыцца як нерэферэнтны, параўн. трансфармацыю: (26) *Дзеці Міхася ўжо выраслі і ў гэтым годзе ідуць у школу, г. зн. будуць наведваць школу*. Для выказвання 1 такое тлумачэнне было б немагчымым.

Высокую частату адказаў першага слупка мае таксама выказванне 9. Фактарам, які абумоўлівае такую ацэнку, з'яўляецца граматычнае значэнне прошлага часу дзеяслова, рэферэнтная інтэрпрэтацыя якога пры адсутнасці кантэкстуальных абмежаванняў выглядае найбольш натуральнай, параўн.: *карміў* = 'выконваў дзеянне кармлення ў пэўным месцы і ў пэўны час'. Акрамя гэтага, да ўвагі прымаецца эпістэмічная прэсупазіцыя, у адпаведнасці з якой *Кармленне птушак звычайна з'яўляецца аказіяльнай назіральнай з'явай; цяжка ўявіць сабе, каб гэта было пастаянным заняткам чалавека*. Хаця ў пэўным кантэксце змест гэтага выказвання можа прыняць змяніцца, параўн.: *У адпаведнасці са сваімі абавязкамі Сцяпан карміў у зварынцы львоў, а Іван – птушак*. У сказе 8 камунальная інтэрпрэтацыя абумоўлена абмежаваным характарам рэферэнтнага мноства {хлопцы нашага класа}. З улікам таго, што некамунальная інтэрпрэтацыя складае таксама немалую лічбу 24 %, можна меркаваць, што дадзены фактар менш «моцны», напрыклад, у параўнанні з множным лікам другога аргумента.

Другую групу складаюць тэст-выказванні 2, 3, 6, 7, 10, 12, якія атрымалі невялікую колькасць камунальных інтэрпрэтацый – больш паловы інфармантаў не зафіксавалі ў гэтых сказах семантыку сумеснасці, параўн. колькасныя дадзеныя з другога слупка: выказванне 3 – 90 %; выказванне 12 – 82 %; выказванне 6 – 74 %; выказванне 10 – 68 %; выказванне 2 – 61 %; выказванне 7 – 57 %. Звычайна фактарамі некамунальнай семантыкі выступаюць розныя сродкі нерэферэнтнасці выказвання: квантарныя прыслоўі *часта, заўсёды* (у выказваннях 3 і 10), адмоўная часціца *не* (у выказванні 6), множны лік субстантыўнай ІГ (у выказванні 6). Выказванні (27) *Кіты падплывалі блізка да карабля* і (28) *Кіты не падплываюць блізка да караблёў* атрымалі розную колькасць некамунальных адказаў, адпаведна 61 і 74 % – гэта розніца можа тлумачыцца якраз тым, што ў першым сказе ІГ *да карабля* мае граматычнае значэнне адзіночнага ліку, а ў другім – значэнне множнага ліку. На ўспрыманне выказвання 2 уплываюць таксама фоновыя «наіўныя» веды пра кітоў як жывёл вялікага памеру, якіх цяжка ўявіць у адной групе (вядома, што у народных казках «рыба-кіт» заўсёды выступае ў адным экзemplяры). Падобныя біялагічныя веды ляжаць і ў аснове разумення выказвання 12. На інтэрпрэтацыю тэст-сказа 7 паўплывала семантычная прэсупазіцыя, якая апісвалася пры аналізе выказвання (22).

Трэцюю групу складаюць тэст-выказванні 4 і 11, для якіх ні адна інтэрпрэтацыя не мае значнай колькаснай перавагі, параўн.: выказванне 4 – 39 % – 32 % – 29 %; выказванне 11 – 32 % – 40 % – 28 %. Важна падкрэсліць, што сказы з немаркіраванай сумеснасцю складаюць меншасць.

Такім чынам, катэгорыя сумеснасці з'яўляецца важным кампанентам семантычнай характарыстыкі выказвання. Для яе рэалізацыі, з аднаго боку, выкарыстоўваюцца спецыяльныя намінацыйныя (лексічныя і граматычныя сродкі), але, з другога боку, як паказаў праведзены псіхалінгвістычны эксперымент, сумеснасць шырока выступае як крыптакатэгорыя, разуменне якой залежыць ад моўнага і пазамоўнага кантэксту. Гэта азначае, што сумеснасць, якая ўжо апісвалася як з'ява граматыкі, мае цікавыя перспектывы даследавання з пункту гледжання прагматыкі і лінгвістыкі тэксту.

¹ Гл.: Киклевич А.К. О типах вхождения множественного актанта в поле интенции предиката // Деривация в речевой деятельности. Пермь, 1990. С. 129.

² Гл.: Киклевич А.К. О типах вхождения множественного актанта... С. 125–126; Яго ж. Язык и логика. Лингвистические проблемы квантификации. Мюнхен, 1998. С. 164.

³ Гл.: Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. М., 1978. С. 245; Saloni Z., Swidzinski M. Skladnia wspolczesnego jezyka polskiego. Warszawa, 1985. S. 55.

⁴ Сінтаксічная спалучальнасць прэдыкатаў з сімваламі мностваў або іх элементаў можа залежаць ад выкарыстання аксіялагічных аператараў, якія, у прыватнасці, функцыяніруюць і як спецыфічныя аператары эндацэнтрчнасці, параўн.: *Зміцер і Пятро – сябры; *Зміцер – сябар; Зміцер добры / надзейны / сапраўдны сябар.*

⁵ Гл.: Потапова М.Д. Семантика грамматической категории числа в свете понятия множества // Известия АН СССР. Отделение языка и литературы. 1983. Т. 42. С. 134.

⁶ У гэтым выпадку сумеснасць рэалізуецца толькі пры рэферэнтным значэнні прэдыкату, параўн.: *Яны добра бачаць адзін аднаго* – выражэнне з сумеснасцю, *Яны добра ведаюць адзін аднаго* – выражэнне з несумеснасцю.

⁷ Гл.: Антанюк Л.А. Граматычныя і функцыянальна-семантычныя асаблівасці зваротных дзеясловаў сумеснага і ўзаемнага дзеяння ў сучаснай беларускай мове // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. 1973. № 3.

⁸ Аб прыцыпе аптымальнасці ў выразах з нулявымі формамі больш падрабязна гл. у працы: Kiklewitsch A. Die normative Modalität im Inhalt von Nullzeichen // Zeitschrift für Slawistik. 1997. Bd. 43. № 1. S. 87–93.

Киклевич Аляксандр Канстанцінавіч – прафесар, доктар філалагічных навук.

Стрыгельскі Андрэй Вітальевіч – студэнт V курса філалагічнага факультэта аддзялення беларускай мовы і літаратуры

Н.Л. ШИБКО

ПРИНЦИПЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО И ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКОГО ОПИСАНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫМ КОМПОНЕНТОМ ЗНАЧЕНИЯ

В процессе постижения мира у человека складывается система представлений о нем, об его общих свойствах и закономерностях, культурно значимых способах социального взаимодействия. Отображение концептуальной картины мира в языке антропоцентрично и дает возможность познать этнокультурное и психологическое своеобразие нации через изучение языковых единиц.

Национальное своеобразие языковой картины мира проявляется на всех уровнях языка. На синтаксическом уровне национальное видение отражается в соотношениях элементов картины мира, в специфике синтаксических связей (А. Вежбицкая, Г.А. Золотова, Л.Н. Чумак, Б.А. Серебренников, Ю.С. Степанов, Г. Гачев и др.).

Согласно лингвокультурологической концепции Л.Н. Чумак, «неповторимый уникальный менталитет наших предков нашел отражение в синтаксических структурах как формах мышления языковой личности»¹. Расшифровка закодированных на синтаксическом уровне способов мышления дает возможность проникнуть в сущность языковой философии, культуры.

Несмотря на то что синтаксические структуры наиболее универсальны, в некоторой степени сходны для разных языков, в истории национальных языков вырабатывались специальные конструкции, отражающие специфику национального языкового восприятия действительности и способы выражения мысли. Именно такие единицы, безэквивалентные на синтаксическом